

самих осіб у двох різних «Життях». Наприклад, в «Житті Маркела» розповідається про конфлікт з родиною Аспара, в якому не останню роль відігравав імператор Лев I (с. 221-223), натомість коли автор аналізує «Життя Даниїла», то там про цей самий конфлікт згадано лише одним реченням, без зазначення ролі Даниїла у цій важливій події. Такі паралелі дали б змогу краще зрозуміти церковно-політичну ситуацію того часу, а також показали б, чи існувало спілкування між монастирями і якими були ці міжмонастирські стосунки. Ще одне питання, яке постає упродовж читання праці (про нього вже згадувалося вище): чи причиною частих непорозумінь могло бути сирійське походження монахів, про яких йдеться у творі? Автор іноді повертається до цієї теми, але досить побіжно.

Особливої уваги заслуговують посилання, які займають іноді до половини сторінки та є справді інформативним і науковим доповненням основного тексту. Грунтовне дослідження завершується надзвичайно обширною бібліографією на 20 сторінках (с. 245-266) та покажчиками (с. 267-270). На жаль, у покажчику є суто технічна помилка: замість покажчика імен двічі подано покажчик географічних назв, що позбавляє читача дуже важливого засобу при опрацюванні такої інформативної праці. Наведені мною зауваги, без сумніву, не применшують важливості цього дослідження, яке буде цікавим і корисним як для науковців, так і для ширшого загалу читачів.

Ігнатія Гаврилик

Генрі Марш. *Ні сонце, ані смерть. Зі щоденників нейрохірурга: рефлексії* / перекл. з англ. Катерини Міхаліциної. Львів: Видавництво Старого Лева 2017. 336 с.

Генрі Марш, відомий сучасний англійський нейрохірург, з 1992 р. приїжджає в Україну, зокрема і до Львова. В рамках співпраці з українськими клініками лікар консультує пацієнтів, проводить операції, а віднедавна дає відкриті лекції. За останні роки в Україні вийшли дві книги цього британського лікаря. Перша з них, «Історії про життя, смерть і нейрохірургію», була перекладена багатьма мовами та видана більше ніж в 20 країнах, а в 2015 р. вийшла друком і українською мовою у «Видавництві Старого Лева». У ній автор ділиться спогадами про свою професійну діяльність у Британії й Україні. Своєрідним продовженням першої публікації автора є книга «Ні сонце, ані смерть». Англійською мовою вона вийшла під назвою «Admissions: A Life in Brain Surgery» у Великобританії в 2017 р. Назву української публікації запропонувала перекладач Катерина Міхаліцина за згодою автора.

Книга «Ні сонце, ані смерть» не є богословським трактатом, і не може жодним чином претендувати на це звання. Вона написана наприкінці лікарської

кар'єри автора, що тривала близько сорока років. Загально можна ствердити, що більша частина праці присвячена автобіографічним розповідям Г. Марша про випадки з його життя. Автор роздумує про сенс людського існування, про труднощі, що постають перед лікарем у визнанні ним своїх помилок, про чесність з пацієнтами, їхніми рідними, як, зрештою, і зі самим собою (с. 296-297). Треба віддати належне літературній майстерності британського лікаря: мова твору багата, насичена цікавими порівняннями, описами природи, тонкими деталями, зауваженими у міжлюдських взаєминах.

Однак чому ця книга привернула нашу увагу? На нашу думку, надзвичайно важливо проаналізувати деякі твердження Марша, які знаходяться на межі медицини і біоетики та, з огляду на актуальність заторкнutoї проблематики, потребують глибшої етичної оцінки. Беручи до уваги популярність автора, його погляди та думки стають дедалі впливовішими й авторитетнішими в Україні, однак у своїй основі вони підважують покликання лікаря. Зокрема, це стосується тези щодо необхідності легалізації евтаназії, яку постулює Г. Марш і на аналізі котрої ми зупинимосся.

Книга поділена на окремі тематичні глави без нумерації, але з досить чіткою хронологічною послідовністю. Автор починає свою розповідь від змін, які відбулись у його житті в Англії і провадить її до діяльності під час короткого перебування в Америці та тривалішого побуту в Непалі й в Україні, поміж цим майстерно вплітаючи спогади зі свого дитинства та юності. Здавалось би, що все гаразд, це звичайні мемуари та досить детальні описи різних випадків з нейрохірургічної практики. Однак насторожують певні моменти, на початку та в кінці книги: мова про «набір самогубця», який автор детально описує в передмові (с. 13-16), і про так звані «приписи» щодо узаконення евтаназії – в останній главі книги (с. 316-325). І тут, якщо брати до уваги твердження про психологічний аспект впливу на читача, – а зокрема, що всі важливі тези, які автор хоче «просунути», подаються на початку і в кінці публікації чи промови (саме на ці місця, як правило, найбільше акцентується увага), – постає питання: чи це не продуманий хід Г. Марша, щоб нав'язати читачеві своє переконання?

Звичайно, можна ствердити, що автор подає своє бачення проблеми і має на це право. Однак це зроблено досить однобоко, без конкретних міркувань пацієнтів, а значить, суб'єктивно не може бути правильним. І тут не варто узагальнювати, потрібно розглядати кожну ситуацію зокрема. Тому висловлювання автора щодо майбутнього узаконення евтаназії в Британії та інших країнах (с. 324), щоб пацієнти могли «самі вирішувати, коли покласти край своєму життю» (с. 322), не до кінця переконливі. Певні їхні моменти викликають застереження.

Книга спонукає до двояких роздумів. З одного боку, вона вражає відвертістю, людяністю щодо пацієнтів (с. 225), твердженнями, що потрібно «встановити високі професійні та моральні стандарти» у сфері системи охорони здо-

ров'я (с. 177) і що «бути лікарем – це великий дар» (с. 51). Автор порівнює професію лікаря до професії пілота цивільної авіації, бо від них обох «залежить життя інших людей» (с. 54-55). І це сповнює надією, що такий лікар не залишить важкохворого пацієнта напризволяще, або що рішення про життя такого пацієнта не опиниться в руках лікаря, який у трансцендентному вимірі не цінує людського життя.

З іншого боку, найбільше вражають слова Г. Марша, коли він називає героями людей, які закінчили життя за допомогою евтаназії. В цьому контексті він розповідає про молодого англійця, паралізованого після травми ший, який поїхав до Швейцарії, аби здійснити самогубство, асистоване лікарем, і про літню жінку, яка, щоб уникнути деменції, вирішила закінчити життя через евтаназію (с. 317-318).

Також Марш твердить, що «не існує жодних доказів, що моральна структура тих суспільств, де евтаназія є дозволеною практикою, хоч якось від того постраждала» (с. 318). І далі він переконує, що навіть коли часом і трапляється, що «жадібні діти погрозами та знущаннями змушують своїх літніх батьків скоїти евтаназію», то «хіба це не прийнятна ціна за те, щоб дозволити значно більшій кількості людей мати вибір, як саме вони хочуть померти» (с. 318). Проте ми бачимо, що реальність є іншою, бо основний етичний принцип охорони людського життя все більше й більше порушується. Погляньмо, наприклад, на ситуацію з легалізацією евтаназії в Бельгії (про цю країну Марш згадує в контексті доступності евтаназії) (с. 317). Декриміналізація евтаназії там відбулася в 2002 р.: спочатку за законом це була можливість виключно для вмираючих людей, що страждають, але відтоді законодавство про евтаназію продовжує розвиватися. В 2014 р. було дозволено здійснювати евтаназію неповнолітнім дітям, а в 2017 р. вже обговорювали нову версію закону, який дозволить евтаназію «літнім людям, які вважають своє життя закінченим», а також особам, котрі «втомилась від життя», навіть якщо вони не мають якоїсь патології¹.

Пам'ятаючи про всі складові добре відомого богословського аргументу², важливо розглянути так званий аргумент «медичного тоталітаризму» та його наслідки. Можливими є зловживання лікарів, для яких евтаназія – це легкий

¹ Трохи цифр: у Бельгії від часу легалізації евтаназії її було здійснено 15 тисячам осіб. Кількість евтаназованих людей постійно збільшується: з 235 випадків евтаназії в 2003 р. до 2024 випадків у 2016 р, див.: <https://www.sedmitza.ru/text/7710130.html>.

² Не тільки в християнстві, але і в інших релігіях однією з найвищих вартостей є святість людського життя. Тому самогубство й евтаназія вважаються замахом на незмінну цінність, якою є людське життя, порушенням Божої волі, узурпацією влади вирішувати, хто залишається жити, а хто повинен умерти. Тільки Бог має таку владу. Життя – це Божий дар, а Бог – єдиний Господар життя і смерті. Тому «вбивство з милосердя» підпадає під заборону заповіді: «Не вбивай!» Ця заповідь має універсальну важливість і є базовим закликом до пошани непорушності фізичного життя та особистої інтегральності людини.

вихід зі складної ситуації. Непростим є також питання про впевненість щодо лікування чи не лікування певної хвороби – те, що безнадійне сьогодні, може бути виліковним завтра, бо завжди існує ймовірність відкриття нових терапевтичних методів. Прогрес медицини в багатьох ситуаціях відбувається завдяки так званим безнадійним випадкам, котрі схиляють до застосування новаторських заходів та ліків. Окрім цього, узаконення евтаназії змінює погляд на основне завдання лікаря, спотворює його покликання. Лікар повинен рятувати життя і повертати людині здоров'я, а не вбивати³. Завдання лікаря тоді стає суперечливим. Як можна лікувати одних пацієнтів, одночасно вбиваючи інших? Часто це можуть бути особи з однаковими захворюваннями. Тут важливо застерегти: якщо медицина поставить смерть на місце життя, то постане перед власним гострим конфліктом, бо термін «медицина» походить від слова «medeor» – «лікую».

Генрі Марш також порівнює стан і можливості молодій й здоровій людині і смертельно хворій людині в старості (с. 319-321). Підсумок цього порівняння дуже бентежить: «Ми не лише помираємо в муках, а ще змушуємо суспільство добряче на нас витратитися» (с. 322)⁴. Вражає застосування слова «змушуємо». Тобто, коли людина була здорова, працювала та приносила користь суспільству, то була потрібною, а коли захворіла, то стала зайвою? Такий спосіб мислення є суцільним утилітаризмом і гедонізмом. Бо як же тоді бути з рівністю та правом кожної людини на захист і охорону життя? Щодо «мук», про які так часто згадує автор, то, без сумніву, перед обличчям смерті чи в стражданні людина стикається з почуттями тривоги, іноді навіть розпачем або / і бунтом, що ще раз підтверджує: людині дуже важко самій пройти через темряву болю у хворобі. Тому важливо надати допомогу особі, що страждає, а не умертвляти її.

Багато питань і до інших тверджень лікаря. Наприклад, що внаслідок процесів еволюції, «на відміну від наших предків, які не мали вибору у таких питаннях», ми «можемо самі вирішувати, коли покласти край своєму життю» (с. 322). Хіба з цього не випливає теза, що евтаназія є надбанням сучасної людини? Але це абсурдно: невже можна назвати «здобутком» ситуацію, коли людина пришвидшує смерть іншій людині?

³ Про це св. Іван Павло II зазначає: «Спричинення смерті ніколи не можна вважати лікувальною діяльністю, навіть тоді, коли єдиним наміром є виконання вимоги пацієнта. Це – радше заперечення лікарської професії, яку можна окреслити як палке і тверде “так” життю» (*Evangelium vitae*, 89).

⁴ Тут автор наводить результати якогось експертного оцінювання (при цьому не вказуючи, де, коли, хто його проводив, що ставить під сумнів його результати), за яким «людина витрачає 75% усіх коштів, покладених на медичне обслуговування упродовж життя, за відпущених їй останніх шість місяців». Марш ці кошти називає «ціною надії», яка «дуже часто не справджується» (с. 322).

Як бачимо, книга породжує багато складних питань, і в цьому контексті важливо звернути увагу, що наводить лише один аргумент, тобто брати лише один аспект із життя невиліковно хворої людини і поширювати це на прийняття остаточного рішення під виглядом необхідності легалізації евтаназії, як підсумовує автор, є засадничо помилковим. Отож роздуми автора щодо потреби декриміналізувати евтаназію в сучасному світі викликають застереження, і ними аж ніяк не допустимо керуватись у медичній діяльності.

Йосафата Дробик

Архимандрит Кирило (Говорун). *Українська публічна теологія*. Київ: Відкритий Православний Університет Святої Софії-Премудрості, Дух і Літера 2017. 144 с.

Простір українського академічного богослов'я у більшості своїх досліджень зорієнтований на історичну ретроспективу, де лівовою часткою є богословські екскурси в патристичну добу. До певної міри така зорієнтованість у минуле виправдана й корисна для українських Церков, які шукають відповідь на питання про свою ідентичність і місію в просторі вселенського християнства. З іншого боку, будь-які дослідження минулого без визначення їхньої перспективи в сьогоденні історичному моменті мають небезпечну тенденцію перерости в порожні інтелектуальні ігри, своєрідну імітацію богослов'я. Тож будь-яка спроба говорити на богословські теми в сучасному українському контексті сприймається як ковток свіжого повітря. Особливо якщо автор такої спроби, у нашому випадку архимандрит Кирило Говорун, сформований у духовному кліматі Московського патріархату, в складі якого сьогодні перебуває Українська Православна Церква. Його спроба говорити про українську актуальну ситуацію з перспективи західних моделей політичної та публічної теології є дуже відважною духовною авантюрою, справжнім викликом для всіх, хто звик до зануреного у святоотцівську традицію православ'я. Як зазначає у вступі автор, пропонується книга є збіркою різних його текстів наукового і публіцистичного характеру, що були опубліковані у різних виданнях, у соціальних мережах, або прочитані у формі лекцій. Але всі вони об'єднані однією спільною подією – українським Майданом, який, як зазначає архимандрит Кирило, «став поштовхом до виникнення власне української публічної теології, яка не просто вивчала б західний досвід, а могла б донести до читачів у всьому світі український досвід» (с. 6). Окрім першої статті «Засади політичної теології в українському контексті», основою якої є інавгураційна лекція від 2 вересня 2014 р. з нагоди початку нового навчального року в Києво-Могилянській академії, решта текстів визначені тематикою співвідношень між Церквою і публічним простором, державою, свободою, людиною, Майданом, кризою і примиренням.